

نظام اقتصادی صدر اسلام

مؤلف: دکتر هادی غفاری

رشته تحصیلی: علوم اقتصادی

فهرست

پانزده

پیشگفتار

۱	بخش اول. جزیره العرب در آستانه ظهور اسلام
۳	فصل اول. وضعیت فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی جزیره العرب پیش از ظهور اسلام
۴	۱-۱ جغرافیای اقتصادی جزیره العرب پیش از اسلام
۴	۱-۱-۱ موقعیت جغرافیایی
۴	۲-۱-۱ وضعیت فرهنگی، اجتماعی و سیاسی
۴	۱-۲-۱-۱ فرهنگ و تمدن
۶	۲-۲-۱-۱ اوضاع اجتماعی و سیاسی
۷	۳-۱-۱ وضعیت اقتصادی
۷	۱-۳-۱-۱ کشاورزی و دامداری
۸	۲-۳-۱-۱ ماهیگیری و محصولات دریایی
۹	۳-۳-۱-۱ معدن
۹	۴-۳-۱-۱ صنعت
۹	۵-۳-۱-۱ تجارت و بازرگانی
۱۱	۲-۱ اعتقادات و عادات و رسوم اعراب پیش از اسلام
۱۱	۱-۲-۱ مذهب و اعتقادات
۱۲	۲-۲-۱ عادات، رسوم و سنن اجتماعی و اقتصادی
۱۵	۳-۱ نقش اجداد پیامبر در مبارزه با جاهلیت اعراب و تلاش برای اصلاح امور اقتصادی و اجتماعی
۱۶	۱-۳-۱ سنت‌های عبدالمطلب
۲۰	خودآزمایی

۲۳	فصل دوم. ظهور اسلام، هجرت پیامبر (ص) از مکه به مدینه و تشکیل یک نظام اسلامی
۲۴	۱-۲ وضعیت مسلمانان در مکه پس از بعثت و فشارهای اقتصادی و سیاسی قریش بر آنان
۲۸	۲-۲ ارائه جهان‌بینی، اصول عقاید و ارزشهای اسلامی در مکه علیرغم وضعیت نامطلوب مسلمانان
۲۹	۳-۲ علت و نحوه هجرت پیامبر اکرم (ص) به مدینه و تشکیل نظام اسلامی
۳۲	۴-۲ تشکیل امت اسلامی و تدوین قانون اساسی آن در مدینه
۳۷	۵-۲ فراهم کردن امکانات تولید و اشتغال در مدینه
۳۹	خودآزمایی

۴۱	بخش دوم. بیت‌المال و بخش عمومی
۴۳	فصل سوم. بیت‌المال
۴۴	۱-۳ تأسیس بیت‌المال و تحول تشکیلات و گسترش فعالیت‌های آن تا پایان دوران خلفاء
۴۶	۲-۳ آثار و نقش بیت‌المال در زندگی مسلمانان
۴۷	۳-۳ عدالت در استفاده از بیت‌المال
۴۸	۴-۳ بازرسی، نظارت و حسابرسی بیت‌المال
۴۹	۵-۳ احتیاط در مصرف بیت‌المال
۵۰	۶-۳ گستره فعالیت‌های اقتصادی بیت‌المال
۵۱	خودآزمایی

۵۴	فصل چهارم. دولت و بخش عمومی
۵۵	۱-۴ وظایف اقتصادی دولت و بخش عمومی در صدر اسلام
۵۵	۱-۱-۴ تجهیز و تخصیص منابع مالی
۵۶	۲-۱-۴ اجرای عدالت اقتصادی
۵۷	۳-۱-۴ برقراری ثبات در بازار
۵۸	۴-۱-۴ عمران و آبادانی
۵۹	۵-۱-۴ حفظ امنیت اجتماعی و اقتصادی
۶۰	۶-۱-۴ امر به معروف و نهی از منکر در ابعاد اقتصادی
۶۰	۷-۱-۴ برنامه‌ریزی برای حرکت به سمت اشتغال کامل
۶۱	۸-۱-۴ تأمین اقتصادی
۶۲	۹-۱-۴ توازن اقتصادی
۶۲	۱۰-۱-۴ حفظ استقلال اقتصادی
۶۳	۱۱-۱-۴ تأمین رفاه اقتصادی
۶۴	۲-۴ درآمدهای بیت‌المال در صدر اسلام و ویژگی آنها
۶۵	۱-۲-۴ انفال و ثروتهای طبیعی
۶۶	۱-۱-۲-۴ موارد و مصادیق انفال
۶۷	۲-۱-۲-۴ انفال در عصر پیامبر اکرم (ص)
۶۸	۳-۱-۲-۴ انفال در زمان خلیفه اول

۶۹	۴-۲-۱-۴ انفال در زمان خلیفه دوم
۷۰	۴-۲-۱-۵ انفال در زمان خلیفه سوم
۷۱	۴-۲-۱-۶ انفال در زمان خلیفه چهارم
۷۲	۴-۲-۲ درآمدهای مالیاتی
۷۲	۴-۲-۱-۱ زکات
۷۹	۴-۲-۲-۲ خمس
۸۷	۴-۲-۲-۳ جزیه
۹۰	۴-۲-۲-۴ خراج
۹۴	۴-۲-۲-۵ عشور
۹۶	۴-۲-۳ سایر درآمدها
۹۶	۴-۲-۱-۳ استقراض
۹۷	۴-۲-۳-۲ کمکهای مردمی
۹۷	۴-۲-۳-۳ کفارات و جرایم مالی
۹۸	۴-۳-۳ هزینه‌های عمومی و موارد مصرف درآمدهای بیت‌المال در صدر اسلام
۹۸	۴-۳-۱ امور عمومی
۹۸	۴-۳-۱-۱ اداره امور عمومی کشور
۹۸	۴-۳-۱-۲ اداره امور قضایی، ثبتي و موقوفات
۹۹	۴-۳-۱-۳ اجرای سیاست داخلی کشور
۱۰۰	۴-۳-۱-۴ حفظ نظام و امنیت داخلی کشور
۱۰۰	۴-۳-۱-۵ اداره روابط خارجی
۱۰۰	۴-۳-۱-۶ اداره امور مالی
۱۰۱	۴-۳-۱-۷ آمار و خدمات عمومی و فنی
۱۰۱	۴-۳-۱-۸ ساختمانها و تأسیسات دولتی
۱۰۲	۴-۳-۲ امور دفاعی
۱۰۳	۴-۳-۱-۲ تأمین مخارج نیروهای رزمی و جنگجویان
۱۰۳	۴-۳-۲-۲ تأمین جنگ افزار و اسلحه
۱۰۴	۴-۳-۲-۳ تهیه و تأمین غذا
۱۰۵	۴-۳-۲-۴ تأمین مرکب (اسب و شتر)
۱۰۶	۴-۳-۳ امور اجتماعی
۱۰۶	۴-۳-۱-۳ آموزش و پرورش عمومی و تبلیغ و ترویج اسلام
۱۰۷	۴-۳-۳-۲ تأمین اجتماعی
۱۰۹	۴-۳-۳-۳ تأمین مسکن
۱۰۹	۴-۳-۳-۴ بهداشت، درمان و تغذیه
۱۱۰	۴-۳-۴ امور اقتصادی
۱۱۰	۴-۳-۱-۴ بازرگانی
۱۱۰	۴-۳-۲-۴ صنعت

۱۱۱	۳-۴-۳-۴ سرمایه‌گذاریهای زیربنایی
۱۱۲	۴-۴ سیاست مالی در صدر اسلام
۱۱۲	۱-۴-۴ اهداف سیاستهای مالی در اسلام
۱۱۳	۱-۴-۴ هدف غایی
۱۱۳	۲-۴-۴ اهداف میانی
۱۱۴	۳-۴-۴ اهداف جاری
۱۱۸	۲-۴-۴ ابزارهای سیاست مالی و ویژگی آنها
۱۱۸	۱-۲-۴-۴ سیاستهای مالی در جانب درآمدها
۱۲۲	۲-۲-۴-۴ سیاستهای مالی در جانب هزینه‌ها
۱۲۴	۵-۴ نظام مالیاتی در صدر اسلام
۱۲۴	۱-۵-۴ طبقه‌بندی مالیاتهای اسلامی
۱۲۶	۲-۵-۴ جهت‌گیری مالیاتهای اسلامی
۱۲۸	۳-۵-۴ ویژگیهای مالیاتهای اسلامی
۱۳۱	خودآزمایی

۱۳۵	فصل پنجم. پول، سیاستهای پولی و سیاستهای تشویقی در صدر اسلام
۱۳۶	۱-۵ پول و وسیله مبادله در صدر اسلام
۱۳۶	۱-۱-۵ دوران قبل از اسلام
۱۳۶	۲-۱-۵ پس از ظهور اسلام
۱۳۸	۳-۱-۵ ضرب سکه در آغاز ظهور اسلام
۱۳۸	۱-۳-۱-۵ اولین ضرب کننده سکه در اسلام
۱۳۹	۴-۱-۵ پول اعتباری در صدر اسلام
۱۴۱	۵-۱-۵ ارزش پول
۱۴۴	۶-۱-۵ سرعت گردش پول
۱۴۵	۷-۱-۵ عرضه و تقاضای پول
۱۴۵	۱-۷-۱-۵ عرضه پول
۱۴۶	۲-۷-۱-۵ تقاضای پول
۱۴۶	۸-۱-۵ تغییرات حجم پول
۱۴۶	۱-۸-۱-۵ تحولات پولی داخلی
۱۴۷	۲-۸-۱-۵ تغییرات حجم پول ناشی از فتوحات
۱۴۸	۹-۱-۵ جانشینی پول
۱۴۸	۱۰-۱-۵ نظام پولی در صدر اسلام
۱۵۰	۲-۵ سیاستهای پولی و ابزارهای آن
۱۵۱	۳-۵ سیاستهای تشویقی
۱۵۴	خودآزمایی

۱۵۵	بخش سوم. بازار و بخش خصوصی
۱۵۷	فصل ششم. تجارت و داد و ستد در صدر اسلام
۱۵۸	۱-۶ تجارت و داد و ستد در صدر اسلام
۱۵۸	۱-۱-۶ تجارت اساس اقتصاد جزیره العرب پیش از اسلام
۱۶۰	۲-۱-۶ وضعیت تجاری صدر اسلام
۱۶۰	۳-۱-۶ اقسام تجارت در اسلام
۱۶۱	۴-۱-۶ آداب تجارت و ضوابط و مقررات آن پس از ظهور اسلام
۱۶۱	۱-۴-۱-۶ مستحبات کسب و تجارت در اسلام
۱۶۲	۲-۴-۱-۶ مکروهات کسب و تجارت در اسلام
۱۶۴	۳-۴-۱-۶ محرمات کسب و تجارت در اسلام
۱۶۶	۲-۶ بازارهای صدر اسلام: ویژگیها، ساخت و کارکرد
۱۶۶	۱-۲-۶ سابقه بازار در جزیره العرب قبل از اسلام
۱۶۷	۲-۲-۶ سابقه بازار در جزیره العرب در صدر اسلام
۱۶۷	۳-۲-۶ ویژگیهای بازار در صدر اسلام
۱۶۷	۱-۳-۲-۶ سیستم حاکم بر بازار اسلامی
۱۶۹	۲-۳-۲-۶ تعیین مکان و محل بازار
۱۶۹	۳-۳-۲-۶ تشکیل اصناف در بازارهای صدر اسلام
۱۶۹	۴-۳-۲-۶ آداب تجارت در بازار
۱۷۵	۴-۲-۶ بازرسی و نظارت دولت اسلامی بر بازار
۱۷۵	۱-۴-۲-۶ بازرسی و نظارت بر بازار در زمان پیامبر اکرم (ص)
۱۷۷	۲-۴-۲-۶ بازرسی و نظارت بر بازار در زمان خلفاء
۱۷۷	۳-۴-۲-۶ بازرسی و نظارت بر بازار در زمان امام علی (ع)
۱۷۹	۵-۲-۶ ارزیابی کارکرد بازارهای صدر اسلام
۱۸۰	۱-۵-۲-۶ سهم بازار
۱۸۰	۲-۵-۲-۶ اطلاعات
۱۸۲	۳-۵-۲-۶ کارایی
۱۸۳	۴-۵-۲-۶ اطمینان و امنیت
۱۸۳	۵-۵-۲-۶ هزینه عقد قرارداد
۱۸۴	۶-۵-۲-۶ پیشبرد تکنولوژی
۱۸۴	۷-۵-۲-۶ نوآوری و ابداع
۱۸۵	۸-۵-۲-۶ بازدهی به مقیاس
۱۸۵	۹-۵-۲-۶ ظرفیت اضافی
۱۸۵	۱۰-۵-۲-۶ ثبات عرضه
۱۸۶	۱۱-۵-۲-۶ درجه رقابت
۱۸۶	۱۲-۵-۲-۶ میزان سود

۱۸۷	۶-۲-۵-۱۳ رضایت مشتریان
۱۸۷	۶-۲-۶ سطح عمومی قیمت‌ها و عوامل مؤثر بر آن
۱۸۷	۶-۲-۶-۱ ادله عدم تغییرات شدید قیمت‌ها
۱۸۹	۶-۲-۶-۲ ادله تغییرات شدید قیمت‌ها
۱۹۱	۶-۲-۶-۳ عوامل مؤثر بر تغییر قیمت‌ها
۱۹۱	۶-۲-۶-۴ نحوه تعیین قیمت و قیمت‌گذاری
۱۹۲	خودآزمایی

۱۹۵	فصل هفتم. نظریه مصرف و رفتار مصرف کننده
۱۹۶	۷-۱ انگیزه‌های مصرف
۱۹۷	۷-۱-۱ انگیزه‌های مثبت
۱۹۷	۷-۱-۲ انگیزه‌های منفی
۱۹۷	۷-۲ اصول موضوعه مصرف در اسلام
۱۹۸	۷-۲-۱ اصل بیشینه کردن تطابق رفتار با احکام شرع
۱۹۸	۷-۲-۲ اصل بیشینه کردن مصلحت العباد
۱۹۹	۷-۲-۳ اصل بیشینه کردن حب یا رضایت خداوند
۲۰۰	۷-۲-۴ اصل بیشینه کردن پاداش الهی رفتار
۲۰۱	۷-۳ ضوابط هدایت کننده رفتار مصرف کننده
۲۰۲	۷-۳-۱ دستورات اثباتی
۲۰۲	۷-۳-۱-۱ مصارف لازم و واجب
۲۰۲	۷-۳-۱-۲ مصارف مستحب و راجح
۲۰۴	۷-۳-۲ دستورات سلبی
۲۰۴	۷-۳-۲-۱ مصارف حرام
۲۰۶	۷-۳-۲-۲ مصارف مکروه
۲۰۷	۷-۴ سیره پیامبر (ص) و خلفاء در مصرف
۲۱۰	۷-۵ کردارهای ویژه مصرف کنندگان
۲۱۰	۷-۵-۱ انفاق
۲۱۱	۷-۵-۲ قرض الحسنه
۲۱۲	۷-۵-۲-۱ قرض الحسنه در سنت و صدر اسلام
۲۱۳	۷-۵-۲-۲ قرض الحسنه و متغیرهای مهم اقتصادی
۲۱۶	۷-۵-۳ وقف
۲۱۹	۷-۵-۴ احسان
۲۲۰	خودآزمایی

۲۲۲	فصل هشتم. نظریه تولید و رفتار تولید کننده
۲۲۳	۸-۱ اهمیت تولید در اسلام و تعریف آن

۲۲۴	۲-۸ تشویق به امر تولید در اسلام
۲۲۴	۱-۲-۸ در فضیلت بازرگانی و تجارت
۲۲۴	۲-۲-۸ در فضیلت کشاورزی و دامداری
۲۲۵	۳-۲-۸ در فضیلت صنعت
۲۲۵	۳-۸ اهداف و انگیزه‌های تولید در اسلام
۲۲۵	۱-۳-۸ اهداف جمعی و فردی در تولید
۲۲۶	۲-۳-۸ ترکیب اهداف فردی و جمعی
۲۲۶	۳-۳-۸ هدف نهایی تولید
۲۲۷	۴-۸ نظریه رفتار تولید کننده
۲۲۸	۵-۸ اقسام تولید
۲۲۸	۱-۵-۸ تولیدات واجب
۲۲۹	۲-۵-۸ تولیدات حرام
۲۳۰	۳-۵-۸ سایر تولیدات
۲۳۰	۶-۸ ضوابط هدایت کننده رفتار تولید کنندگان
۲۳۱	۷-۸ سیره تولیدی امام علی (ع)
۲۳۱	۱-۷-۸ هدف تولید از دیدگاه آن حضرت
۲۳۲	۲-۷-۸ بهره‌برداری بهینه از ظرفیتهای تولید
۲۳۲	۳-۷-۸ اولویت دادن به تولید کالاهای اساسی
۲۳۳	۴-۷-۸ کاردانی و مهارت شغلی
۲۳۳	۵-۷-۸ کارآفرینی
۲۳۳	۶-۷-۸ تنظیم اوقات کار - فراغت
۲۳۴	۷-۷-۸ وجدان کاری
۲۳۴	۸-۸ عوامل تولید از دیدگاه اسلام
۲۳۴	۱-۸-۸ منابع طبیعی
۲۳۵	۲-۸-۸ نیروی انسانی
۲۳۶	۳-۸-۸ سرمایه
۲۳۷	۴-۸-۸ تکنولوژی
۲۳۹	۹-۸ عرضه و تقاضای عوامل تولید
۲۴۰	خودآزمایی

۲۴۲	فصل نهم. نظریه پس‌انداز و سرمایه‌گذاری
۲۴۳	۱-۹ اهداف و انگیزه‌های سرمایه‌گذاری در اقتصاد اسلامی
۲۴۴	۲-۹ گستره و زمینه‌های سرمایه‌گذاری در اقتصاد اسلامی
۲۴۵	۳-۹ نظام مشارکت، جایگزین نظام بهره
۲۴۶	۱-۳-۹ کیفیت تأمین مالی بنگاههای تولیدی و تجاری در نظام مشارکت
۲۴۶	۲-۳-۹ مقایسه نظام مشارکت با نظام بهره

۲۴۶	۱-۲-۳-۹ کاهش هزینه‌های تولید
۲۴۷	۲-۲-۳-۹ افزایش سرمایه‌گذاری
۲۴۸	۳-۲-۳-۹ افزایش تولید و عرضه کل
۲۴۹	۴-۲-۳-۹ بالا رفتن سطح اشتغال
۲۴۹	۵-۲-۳-۹ کاهش سطح عمومی قیمت‌ها
۲۴۹	۶-۲-۳-۹ عادلانه‌تر شدن توزیع درآمد
۲۴۹	۷-۲-۳-۹ ثبات بیشتر اقتصادی
۲۵۰	۸-۲-۳-۹ بالا رفتن سطح عمومی رفاه
۲۵۰	۹-۲-۳-۹ تطابق با عدل و قسط
۲۵۱	۴-۹ مسئولیت‌های دولت اسلامی در امر سرمایه‌گذاری
۲۵۱	۱-۴-۹ نظارت و کنترل سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی
۲۵۱	۲-۴-۹ ایجاد زمینه‌های سرمایه‌گذاری و اشتغال مردم
۲۵۳	۳-۴-۹ سرمایه‌گذاری‌های مستقیم دولت اسلامی
۲۵۴	۵-۹ ربا، نرخ بهره و نرخ سود
۲۵۴	۱-۵-۹ تعریف ربا و انواع آن
۲۵۵	۲-۵-۹ دلایل حرمت ربا
۲۵۵	۱-۲-۵-۹ ادله حرمت ربا در قرآن کریم
۲۵۶	۲-۲-۵-۹ ادله حرمت ربا در سنت و روایات
۲۵۶	۳-۲-۵-۹ اجماع فقها یکی از ادله حرمت ربا
۲۵۷	۴-۲-۵-۹ عقل به عنوان یکی از دلایل حرمت ربا
۲۵۷	۳-۵-۹ ربا، نرخ بهره و نرخ سود
۲۶۰	۴-۵-۹ تحریم ربا و اثر آن بر پس‌انداز و سرمایه‌گذاری
۲۶۳	خودآزمایی
۲۶۵	فصل دهم. تعادل عمومی
۲۶۶	۱-۱۰ تقاضای کل و نحوه استخراج آن
۲۶۷	۲-۱۰ عرضه کل و نحوه استخراج آن
۲۶۸	۳-۱۰ تخصیص منابع، تعادل عمومی و سطح قیمت‌ها
۲۷۱	۴-۱۰ سیاست‌های مالی و اثر آنها در رسیدن به تعادل عمومی
۲۷۳	۵-۱۰ سیاست‌های پولی و اثر آنها در رسیدن به تعادل عمومی
۲۷۳	۱-۵-۱۰ افزایش امکانات شغلی و تولید
۲۷۵	۲-۵-۱۰ جلوگیری از افزایش بی‌حد قیمت‌ها
۲۷۸	۶-۱۰ رشد و توسعه اقتصادی
۲۸۰	۱-۶-۱۰ فراگیری علم و دانش
۲۸۱	۲-۶-۱۰ تحول وضعیت اقتصادی جزیره العرب
۲۸۱	۳-۶-۱۰ عمران و آبادانی شهرها و زمین‌ها

۲۸۲	۱۰-۶-۴ تأکید بر سرمایه‌گذاری
۲۸۳	۱۰-۶-۵ افزایش ثروت و رفاه عمومی
۲۸۵	خودآزمایی
۲۸۹	بخش چهارم. کارایی و عدالت
۲۹۱	فصل یازدهم. کارایی و عدالت
۲۹۲	۱۱-۱ کارایی در نظام اقتصادی اسلام
۲۹۳	۱۱-۲ عدالت اجتماعی و اقتصادی
۲۹۶	۱۱-۳ توازن اقتصادی
۲۹۷	۱۱-۳-۱ راهکارهای توازن اقتصادی
۲۹۹	۱۱-۴ تعاون و تشریک مساعی
۳۰۰	خودآزمایی
۳۰۳	منابع و مآخذ

پیشگفتار

در سالیان اخیر، شکست نظامهای اقتصادی سرمایه‌داری و سوسیالیستی در تأمین و پاسخگویی برخی نیازها و مطالبات جامعه بشری، از یک سو، و نیز اقبال عمومی در بسیاری از کشورها بویژه کشورهای اسلامی در راستای شناخت، تحقق و تمسک به نظام اقتصادی اسلام، از سوی دیگر، خوشبختانه تحقیقات و مطالعات قابل توجه و شایسته‌ای در زمینه اقتصاد اسلامی را باعث گردیده است. پژوهشهایی که امید است نهایتاً به کشف مبانی و نظام اقتصادی اسلام منجر شده و به تبیین رابطه بین پدیده‌های مختلف اقتصادی بیانجامد.

علیرغم استقبال شایان توجه محققین و پژوهشگران در خصوص پژوهش پیرامون ابعاد گوناگون اقتصاد اسلامی، متأسفانه در زمینه نظام اقتصادی صدر اسلام مطالعات و تحقیقات قابل ملاحظه‌ای صورت نپذیرفته است. گویاترین دلیل ادعای فوق، محدودیت بسیار شدید در خصوص نوشته‌ها و مکتوبات، اعم از کتب، مقالات پایان‌نامه‌ها و ...، مربوط به نظام اقتصادی صدر اسلام، هم از لحاظ کمیت و هم از جهت کیفیت، می‌باشد؛ تا جایی که شاید بتوان ادعا نمود منابعی که مستقیماً به این مباحث پرداخته‌اند از مجموع انگشتان دو دست تجاوز نمی‌نمایند.

در این راستا، شورای تخصصی گروه آموزشی اقتصاد دانشگاه پیام‌نور با درک وضعیت فوق، از یک سو، و لزوم تهیه کتابهای درسی به صورت خودآموز که حاوی هدفهای کلی و رفتاری و نیز خودآزمایی‌های مربوطه باشد، از سوی دیگر، نگاهی کتاب درسی «نظام اقتصادی صدر اسلام» را به اینجانب محول نمود.

ضمن تشکر از اعتماد و حسن نظر اعضاء محترم شورای مزبور، توضیحاتی را به استحضار اساتید و دانشجویان محترم این درس می‌رساند:

۱. کتاب حاضر به شیوه کتابهای درسی تنظیم شده است تا با راهنماییهای استادان محترم در مقطع کارشناسی رشته اقتصاد تدریس گردد. به منظور بهره‌برداری بهتر، هدفهای کلی و رفتاری در ابتدای هر فصل و نیز خودآزمایی، شامل برخی سؤالات چند گزینه‌ای جهت آشنایی دانشجویان گرامی با نحوه سؤالات مربوطه، در انتهای فصل گنجانده شده‌اند.

۲. مطالب کتاب دقیقاً مطابق سرفصلهای مصوب کمیته اقتصاد شورای عالی انقلاب فرهنگی و برای دو واحد درسی در یک نیمسال تحصیلی تنظیم یافته است.

۳. در تهیه و تنظیم محتوای کتاب، از کلیه کتابها، مقالات، پایان‌نامه‌ها و جزوات درسی مربوطه که مستقیماً یا به‌طور غیرمستقیم به برخی مباحث مربوطه پرداخته بودند، بویژه از کتاب ارزشمند «اقتصاد صدر اسلام» نگارش جناب آقای دکتر سیدکاظم صدر نهایت استفاده و بهره‌برداری صورت پذیرفته است. همچنین از تجربیات گرانقدر استادانی که سالیان دراز به تدریس این درس مشغول بوده‌اند، بهره گرفته شده است.

۴. در برخی از مباحث مطرح شده در کتاب، خطوط کلی سیاست اقتصادی اسلام توضیح داده شده است که می‌تواند منبعی برای آگاهی از نظام اقتصادی اسلام باشد.

۵. این کتاب در قالب ۴ بخش و ۱۱ فصل تنظیم یافته است. بخش اول تحت عنوان «جزیره العرب در آستانه ظهور اسلام»، حاوی دو فصل اول و دوم پیرامون وضعیت فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی جزیره العرب، ظهور اسلام، هجرت پیامبر به مدینه و تشکیل نظام اسلامی می‌باشد. بخش دوم کتاب به «بیت‌المال» و «بخش عمومی» اختصاص یافته و در برگیرنده فصول سوم و چهارم و پنجم و شامل مباحث بیت‌المال، وظایف بخش عمومی، درآمدها و مصارف بیت‌المال، سیاستهای مالی، پول و سیاستهای پولی و سیاستهای تشویقی می‌باشد.

«بازار و بخش خصوصی» بخش سوم کتاب حاضر را تشکیل می‌دهد که خود حاوی فصول پنجگانه، از فصل ششم تا فصل دهم، می‌باشد. فصل ششم به مبحث تجارت، بازار و تغییرات سطح قیمتها در صدر اسلام اختصاص دارد. در فصل هفتم، به

نظریه مصرف و رفتار مصرف کننده در اسلام و سیره پیامبر (ص) و خلفاء در مصرف خواهیم پرداخت. فصل هشتم به بحث و بررسی پیرامون نظریه تولید و رفتار تولید کننده و نیز عوامل تولید می‌پردازد. نظریه پس‌انداز و سرمایه‌گذاری، فصل نهم کتاب حاضر را تشکیل می‌دهد که مقایسه تطبیقی نظام مشارکت در مقابل نظام بهره را در بر می‌گیرد. در فصل دهم تحت عنوان تعادل عمومی به مباحث عرضه کل، تقاضای کل، تعادل عمومی و تأثیر سیاستهای پولی و مالی در تعادل عمومی اشاره خواهیم نمود. پایان بخش کتاب حاضر، بخش چهارم آن تحت نام «عدالت و کارایی» است که در برگیرنده فصل یازدهم و مباحث عدالت، کارایی، توازن اقتصادی، تعاون و تشریک مساعی می‌باشد.

۶. یافتن اطلاعات پیرامون حقایق و پدیده‌های اقتصادی و تنظیم آنها و کشف و ایجاد رابطه میان آنها به نحوی که ترسیمی از نظام اقتصادی صدر اسلام را ارائه نماید، روش مورد استفاده در این کتاب بوده است. در کتاب حاضر سعی شده است با استفاده از اطلاعات تاریخی و نیز استمداد از احادیث پیامبر (ص) و ائمه اطهار (ع)، طرحی از نظام اقتصادی صدر اسلام تهیه و عرضه شود.

۷. ضمن تقدیر و تشکر از همه اساتید و صاحب‌نظرانی که در قالب نوشته‌ها و گفته‌های خویش بر غنای علمی این کتاب افزودند، بویژه استاد ارجمند جناب آقای دکتر سیدکاظم صدر، و همچنین تقدیر از نظرات ارزشمند و گرانقدر جناب آقای دکتر محمد لشکری، داور محترم این کتاب، و سایر اعضاء محترم شورای تخصصی گروه آموزشی اقتصاد دانشگاه پیام‌نور، از خوانندگان نکته‌سنج، اساتید، دانشجویان و پژوهشگران انتظار می‌رود، نگارنده را از تذکرات و انتقادهای علمی و سازنده خویش بهره‌مند سازند و برای برداشتن گامهای اصلاحی و تکمیلی این راه، با ارشادهای سودمند خود، یاری فرمایند.

هادی غفاری
دانشگاه پیام‌نور

بخش اول

جزیره العرب در آستانه ظهور اسلام

فصل اول

وضعیت فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی جزیره العرب پیش از ظهور اسلام

هدفهای کلی

۱. دانشجو با موقعیت جغرافیایی و وضعیت فرهنگی، اجتماعی و سیاسی جزیره العرب پیش از ظهور اسلام آشنا می شود.
۲. وضعیت اقتصادی جزیره العرب را به تفکیک بخشهای مختلف اقتصادی در آن زمان درک خواهد نمود.
۳. با اعتقادات، ارزشها، عادات و رسوم و سنن اجتماعی و اقتصادی مردم جزیره العرب آشنایی پیدا می کند.
۴. به نقش اجداد پیامبر در مبارزه با جاهلیت اعراب و تلاش ایشان برای اصلاح امور اقتصادی و اجتماعی پی خواهد برد.

هدفهای رفتاری

- از دانشجو انتظار می رود که پس از مطالعه این فصل بتواند:
۱. وضعیت فرهنگی، اجتماعی و سیاسی جزیره العرب را در دوره پیش از ظهور اسلام تشریح نماید.
 ۲. اوضاع اقتصادی جزیره العرب در حوزه های مختلف کشاورزی، دامداری، صنعت و معدن، تجارت و بازرگانی را توضیح دهد.

۴ نظام اقتصادی صدر اسلام

۳. مهمترین عادات و رسوم و سنن اجتماعی و اقتصادی مردم جزیره العرب را برشمرد.
۴. پیرامون مذهب و اعتقادات مذهبی مردم جزیره العرب اظهار نظر نماید.
۵. نقش اجداد پیامبر در مبارزه با جاهلیت و تلاش ایشان برای اصلاح امور اقتصادی و اجتماعی جامعه را بخوبی تبیین کند.
۶. سندهای عبدالمطلب در راستای اصلاح وضعیت اخلاقی، اجتماعی و اقتصادی جزیره العرب را تشریح نماید.

۱-۱ جغرافیای اقتصادی جزیره العرب پیش از اسلام

۱-۱-۱ موقعیت جغرافیایی

جزیره العرب (عربستان) شبه جزیره بزرگی است در جنوب غربی آسیا با مساحت تقریبی سه میلیون کیلومتر مربع که از طرف شمال به فلسطین و سوریه و از مشرق به خلیج فارس و دریای عمان و از سوی جنوب به اقیانوس هند و خلیج عدن و از مغرب به دریای سرخ و خلیج عقبه محدود می شود. کوه های جزیره العرب از شبه جزیره سینا شروع و تا کرانه های دریای سرخ ادامه دارد که در برخی نقاط ارتفاع آن تا ۲۵۰۰ متر می رسد. این شبه جزیره در میان سه قاره آسیا، اروپا و افریقا قرار دارد. بزرگترین امتیاز جزیره العرب، از نظر جغرافیایی، واقع شدن آن در بین سه قاره مزبور و ایجاد ارتباط تجاری با آنها بود.

۲-۱-۱ وضعیت فرهنگی، اجتماعی و سیاسی

۱-۲-۱-۱ فرهنگ و تمدن

اگرچه راجع به تمدن اعراب قبل از اسلام اطلاعات کاملی در دست نیست، ولی همین قدر روشن است که در روزگاران قدیم در ناحیه جنوبی عربستان در قسمتهای یمن، کشورهای «سبأ» و «حمیر» تمدنی قابل توجه به وجود آمد که قرنهای گذشته را تاریخ کمبریج در این باره چنین می نویسد: «در تاریخ جهان باستان، عربستان مقامی بس برتر و بالاتر از دو شبه جزیره دیگر در منطقه مدیترانه، ایتالیا و بالکان دارد و این مقام را از

آنجا به دست آورد که خاستگاه ملت‌های سامی بود؛ ملت‌هایی که پابه پای «هلین‌ها» و «رمی‌ها» بنیانگذار فرهنگ مثلثی بودند که مدیترانه در قرون اولیه میلادی شاهد آن بود (بناء رضوی: ص ۱۹).

عربستان را به دو قسمت جنوبی و شمالی می‌توان تقسیم کرد. قسمت جنوبی آن کوهستانی و دارای آب و هوای بهتری است و از یمن تا عمان امتداد دارد. این ناحیه از عربستان دارای نظامات اجتماعی بوده و در تجارت، کشاورزی، صنعت، علوم و مسائل نظامی به پیشرفتهایی رسیده بوده است. قسمت شمالی آن صحرایی و آب و هوای کویری دارد، که به همین علت هرگز جای مناسبی برای زندگی نبود و از دیرباز تمدن، فرهنگ و نظام اجتماعی سازمان یافته‌ای در آنجا به وجود نیامد و جز چند شهر کوچک از قبیل دومه الجندل، مکه و مدینه که در مسیر راه تجارتهای رم و ایران واقع بودند، در این صحرای پهناور و لم‌یزرع زندگی شهرنشینی رواج پیدا نکرد و مردم به صورت بدوی زندگی می‌کردند. بدویان کارهای کشاورزی و صنعتی و بازرگانی و دریانوردی را ناچیز می‌دانستند و اساس زندگی آنان را فرآورده‌های حیوانات تشکیل می‌داد. آنان گوشت حیوانات را پس از طبخ ساده می‌خوردند، از پشم ایشان، لباس درست می‌کردند و می‌پوشیدند و منازلشان را هم از پشم احشام درست می‌کردند. آنها در تغذیه و علوفه احشام تنها متکی به طبیعت بودند و در فصلهای بارانی، دامها را برای چرا به چراگاه‌ها می‌بردند و وقتی فصل باران به پایان می‌رسید به اقامتگاه‌هایشان برمی‌گشتند و منتظر گذشت سال و نزول باران می‌نشستند. اگر به وسایلی غیر از فرآورده‌های حیوانی نیازمند می‌شدند، آنها را از طریق معامله پایاپای به دست می‌آوردند؛ به این ترتیب که احشام و فرآورده‌هایشان را می‌دادند و در مقابل آن نیازمندی‌های خود را از قبیل خرما و لباس می‌گرفتند. البته راه دیگری هم برای امرار معاش داشتند و آن چپاول و دزدی بود. معمولاً به یک قبیله دشمن هجوم می‌بردند، شترهایشان را می‌گرفتند و زنان و فرزندان‌شان را اسیر می‌کردند. بدیهی است که قبیله دیگری هم در کمین آنان می‌نشست و همان کار را با ایشان انجام می‌داد (امین: ج ۱، ص ۱۱). اعراب و این بخش از جزیره العرب، تا پیش از ظهور اسلام، در هیچ یک از فعالیتهای بین‌المللی شرکت نداشتند و به علت خصوصیات جغرافیایی و گسترده‌گی صحرا هرگز تحت تسلط دیگران درنیامدند، و بدین گونه، نژاد و زبان‌شان دست نخورده ماند و با دیگران آمیخته